

„APĂRĂTOR AL CREDINȚEI STRĂMOȘEȘTI” SAU „AGITATOR SÂRB”? VISARION SARAI ÎN ISTORIOGRAFIE

Greta-Monica Miron

Intrarea lui Visarion Sarai în Transilvania în primăvara anului 1744 a stârnit în parohii, între credincioși și preoți, sentimente antiunire care au dus la accentuarea trecerii spre ortodoxie. În 1950, în contextul confesional marcat de desființarea Bisericii unite, Sinodul Bisericii ortodoxe recunoștea importanța acțiunii călugărului hotărând să fie considerat sfânt mărturisitor¹. Sfințenia atribuită de contemporanii săi, de sătenii cărora le-a vorbit, a fost astfel atestată, recunoscută oficial, actul simbolizând triumful ortodoxiei asupra greco-catolicismului, în condițiile în care cele două Biserici s-au „unificat”, în termenii propagandei vremii, dar în fapt Biserica Unită a fost scoasă în afara legii. Ne-am întrebat cum au văzut istoricii această figură devenită legendară încă din secolul al XVIII-lea și instrumentalizată politic în anii de început ai comunismului, cum s-a multiplicat informația despre călugăr și acțiunile sale prin descoperirea de noi documente, cum a fost evaluat momentul și contextualizat și care a fost tonalitatea discursului istoriografic, pentru a stabili perspectivele cercetării. Am dorit să surprindem definirea unei personalități istorice în diverse epoci, de către istorici de diferite confesiuni, creatori de opinie prin operele lor, unele dintre ele sinteze istorice, altele manuale, pentru a depista locurile comune, clișeele care s-au perpetuat în scrisul istoric.

Cel dintâi care s-a oprit asupra evenimentelor legate de numele lui Visarion a fost un contemporan, Péter Bod, pastor reformat aflat la maturitate în anul mișcării, detașat, cel puțin parțial, prin apartenența confesională de cei ce se aflaseră în conflict². Autorul unei istorii pe scurt a valahilor, mai precis al unei istorii ecleziastice, a unirii românilor cu Biserica Romei, în prima ediție (1754) nu și-a temperat atitudinea anticatolică, dar a făcut-o în cea de-a doua (1764), pe care o avem în vedere. A dat o relatare coerentă a prezenței lui Visarion în Transilvania, de la intrare la prinderea și arestarea lui, cu accent pe modul în care a fost primit și ascultat de credincioși, pe efectul produs asupra lor³. În fapt, textul său se confundă cu o caracterizare pozitivă a acestui „oarecare grec ascet, cu o viață austeră” cum l-a numit. Visarion a fost în ochii lui Bod o persoană de admirat pentru succesul său, care a știut să își

¹ Canonizarea solemnă a avut loc în 1955. Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români*, Iași, 2000, p. 143.

² Pentru biografia sa vezi A. Dumitran, G. Botond, „Introducere” la Péter Bod, *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia*, în vol. *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania*, Alba Iulia, 2000, p. 287-299.

³ *Ibidem*, p. 396-397.

îndeplinească foarte bine misiunea: a combătut cu eficacitate Unirea și pe uniți, a fost precaut în exprimare, semn al experienței sale îndelungate, s-a făcut ascultat și admirat astfel că mulți s-au adunat să-l asculte și au luat binecuvântarea de la el, sute și chiar mii l-au însoțit din loc în loc. În închisoare a fost vizitat chiar de episcopul Inochentie Micu-Klein care l-a întrebat cu ce autoritate a venit să-i tulbure biserica? Faima de care s-a bucurat a generat o serie de povestiri despre el. Ca o consecință a succesului, Bod amintește de tensiunile care s-au iscat între neuniți și uniți, de refuzul celor trecuți la neunire de a-și boteza copiii și îngropa morții cu preoți uniți, despre spălarea „cu multă apă” a podelelor bisericilor, fapt relatat cu oarecare condescendență pentru ignoranța superstițioasă a acelor credincioși. A surprins reacția autorităților la mișcările antiunire stârnite de călugăr pe baza unor documente din arhiva Guberniului, reproduse în spiritul erudiției colective a secolului al XVII-lea. Deși transpare printre rânduri o anume simpatie pentru călugărul care a destabilizat unirea, o solidaritate anticatolică, prin tonul echilibrat, limpezimea expunerii, interesul pentru document, Péter Bod a rămas una din principalele surse pentru acest subiect, și, în linii generale, structura expunerii sale a fost preluată în secolele următoare.

Istoricii uniți iluminați care au scris la câteva decenii distanță de Bod au dat o viziune diferită asupra momentului, nu numai pentru că s-au dorit, chiar dacă voalat, apărătorii Bisericii căreia îi aparțineau, dar și pentru că au preluat zvonurile, poveștile despre figura devenită legendară, dezvăluind ce caracteristici ale acesteia s-au păstrat în memoria colectivă.

Samuil Micu, nepotul episcopului care s-a confruntat cu prezența lui Visarion, a ales, în pofida apetitului său pentru narațiune, să ignore persoana călugărului. Nu a acordat subiectului un paragraf aparte în tomul al IV-lea al sintezei sale, dedicat istoriei bisericești a românilor ardeleni, nici nu a menționat numele călugărului ci, în subcapitolul intitulat „Vlădica Clain la Roma”, a amintit că „întră norod împărecheare să făcea și să făcea neuniți”⁴, cauza fiind plecarea vlădicului din țară. Își probă afirmațiile cu ancheta efectuată de reprezentanții Tablei în scaunul Orăștie în 22 octombrie 1754, al cărei text latinesc l-a reprodus în notă. În ochii mirenilor, scria istoricul, plecarea vlădicului a echivalat cu negarea Unirii, cu afirmarea faptului că „unirea nu e bună”. Samuil Micu a dorit să sublinieze atașamentul credincioșilor față de episcopul unit, afirma că cheia soluționării tensiunilor confesionale ar fi trebuit să fie revenirea ierarhului în dieceză. Pentru iluministul angajat deopotrivă în conducerea Bisericii unite ca și consistorial și în lupta politică prin scrisul istoric, prin intermediul căruia a argumentat și susținut ideile politice ale

⁴ Samuil Micu, *Istoria românilor*, vol. II, București, 1995, p. 319.

Supplexului, figura lui Inochentie Micu-Klein a avut o semnificație aparte datorită programului politic pe care l-a formulat⁵.

Admirația față de episcopul Inochentie Micu Klein transpare și din discursul lui Petru Maior. A dat în subcapitolul intitulat „Statul unirei în zilele vlădicului Ioan Inochentie Clain” din sinteza sa de istorie ecleziastică⁶ o expunere evenimențială a mișcării dar a greșit anul – a plasat-o în 1742 – și uneori numele – Visarion, alternează cu Ilarion. Întregul fragment urmărește să-l elogieze pe Inochentie Micu, prin comparație cu cel care venise să-i destabilizeze credincioșii. În relatarea istoricului, episcopul unit a fost cel iubit, dorit și ascultat de credincioși, astfel că cei trecuți la Unire în timpul său i-au rămas fideli: Unirea „cea prin vlădica Inochentie Clain câștigată” nu „s-au turburat”, scria el. În schimb, a pus sub semnul întrebării sfințenia lui Visarion deoarece, în opinia lui, pretențiile de a fi întâmpinat cu alai și cu litie, dorința de a fi onorat, lăudăroșenia sa dezvăluită de afirmațiile potrivit cărora ar fi povestit cu regi și i s-ar fi arătat Fecioara nu sunt compatibile cu sfințenia. A combătut și povestea potrivit căreia într-o întâlnire dintre cei doi protagoniști ai momentului, vlădica Inochentie și Visarion, cel din urmă s-a dovedit superior în discuție, sau, în termenii lui Petru Maior, „l-au învins cu disputația pe vlădica”⁷. Povestea, spune el, „întră povestile ceale băbești să cade a să număra”, pentru că Visarion era un ignorant, știind numai sârbește, „om prost și fără învățătură”, iar episcopul unit „vlădică harnic, bărbat iscusit în toate părțile și teolog mare”. Dacă episodul întâlnirii dintre cei doi, relatat după cum am văzut, și de Péter Bod, va fi trecut în folclor, în povestirile păstrate în memoria colectivă, aceasta indică intenția de a i se da călugărului anvergura intelectuală a episcopului în vremea căruia a acționat, dorința de a asocia atributului de „sfânt” pe cel de „înțelept”. În această relatare la nivel elitar, Maior a omis să expună efectele în comunități ale discursului lui Visarion, tensiunile create între cei ce i-au dat ascultare și preoții uniți, breșele care s-au creat atunci între parohi și enoriași. Își încheia totuși capitolul constatând că interdicția de a reveni în dieceză, impusă vlădicului care a activat pentru „fericirea românilor”, i-a determinat pe mulți să părăsească Unirea, mai ales în părțile Orăștiei, unde activase călugărul ortodox. Discursul său, ca și al lui Samuil Micu, a fost o pledoarie pentru episcopul unit, ilustra atașamentul său și, în fapt, al elitei ecleziastice unite față de Inochentie Micu⁸.

⁵ Pentru personalitatea lui Samuil Micu vezi Pompiliu Teodor, *Sub semnul luminilor. Samuil Micu*, Cluj-Napoca, 2000, passim.

⁶ Petru Maior, *Istoria Bisericii românilor*, București, 1995, p. 126-129.

⁷ *Ibidem*, p. 129.

⁸ Pentru formația și discursul istoric al lui Petru Maior vezi Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini. Petru Maior (1760- 1821)*, Cluj-Napoca, 2003.

Punctul de vedere ortodox față de subiectul Visarion Sarai a fost exprimat de un contemporan al reprezentanților Școlii Ardelene, bănățeanul Nicolae Stoica de Hațeg, ce a rămas atașat literaturii cronicărești, autorul unui manual cu rol de sinteză, scris între 1825-1827, cu unele adăugiri efectuate până în 1829. Fiu de preot ortodox, ajuns la rândul său protopop ortodox, după ce fu dascăl și preot, traducător și pasionat colecționar de antichități, își scrisese cronica la anii senectuții cu o vădită poftă de a povesti, într-un stil oral, colocvial, folosind dialogul pentru a reda propriile amintiri sau pe cele auzite. Spirit deschis spre cunoaștere, a știut să aprecieze fără partizanat religios producțiile vremii sale și astfel le recomanda preoților de sub jurisdicția sa *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* a lui Petru Maior⁹. În manual, structurat, după spusele autorului, pe succesiunea evenimentelor politice¹⁰, a făcut loc și experiențelor sale și ale familiei, îndeosebi ale tatălui, inserând în expunere o serie de evenimente religioase. În relatarea episodului Visarion a pornit de la o poveste pe care o auzise de la fostul său episcop, Vichentie Popovici, martor al primirii călugărului de către mitropolitul de la Karlowitz. Surprinse onoarea pe care mitropolitul i-a acordat-o, sărutându-i mâna acelui călugăr tocmai întors de la Ierusalim, „urât în cap și în picioare, bătrân, cu curea rea încins”¹¹, permisiunea, „slobozenia” pe care i-a dat-o de a călători. Apelând apoi la amintirile relatate de tatăl său pe acest subiect atestă că monahul călător a fost perceput de cei ce l-au văzut ca un sfânt datorită imaginii sale ponosite, debile și a postului ținut. Sărăcia îmbrăcămintei și fragilitatea corpului care par să-i fi stârnit milă mai mult decât admirație, au fost reținute de dascălul de atunci din Hațeg, părintele autorului: „[...] cu o rasă cârpită, în opinci, fără de obeale, căciula călugărească ploștită, cărunt, slăbit, fără dinți în gură, vorbind ceva rumânește, c-au fost vrun an în Țara Românească.”¹² Tonul povestirii are o oarecare îngăduință, condescendență față de sfântul ce ajunsese din Banat până la Dobra, determinată probabil de faptul că sensibilitatea autorului față de sfinți, ideea sa de sfințenie va fi fost alta decât cu 80 de ani mai devreme. Sau este scepticismul cărturarului față de un călugăr mai puțin învățat. Oricum, a reținut succesul monahului care a strâns în jurul său mai întâi sute și apoi mii de oameni, pe care, „cât putea, ce știa învăța” și anume: să ducă o viață creștinească prin rugăciuni și posturi și să se ferească de uniți. A apelat și la secvențe inventate pentru a da farmec povestirii, pentru a o face mai

⁹ Pentru biografia și opera sa vezi Damaschin Mioc, „Studiu introductiv” la Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ed. a II-a, Timișoara, 1981, p. 5- 41.

¹⁰ *Ibidem*, „Cuvânt întâiu”, p. 56.

¹¹ *Ibidem*, p. 185.

¹² *Ibidem*, p. 186.

atrăgătoare. Ilustră atașamentul celor mulți față de Visarion¹³ și pierderea credibilității episcopului unit, imaginând o întâlnire între cei doi, un dialog în care s-au jignit reciproc iar poporul a fost de partea sihastrului¹⁴. Va fi preluat din tradiția orală invectivele, apelativele, amenințările ce vor fi circulat în epocă. Relatând episodul exclusiv pe baza mărturiilor auzite, pe amintirile altora, a ignorat acuratețea istorică, dar a conturat, într-un discurs accesibil, imaginea, consacrată deja, a călugărului admirat și respectat de toți, nu numai de cei de rând ci și, de exemplu, de militari, chiar catolici italieni¹⁵. Poveștile redată în stil direct vor fi fost transmise mai departe de elevii ce au citit manualul și astfel vor fi intrat în folclor.

Pentru cei ce s-au aflat în timp mai aproape de eveniment, el a fost semnificativ prin cei doi protagoniști, Visarion și episcopul unit Inochentie Micu. Deși de confesiuni diferite, autorii s-au remarcat prin tonul temperat și un limbaj detensionat.

Spre sfârșit de secol XIX, ecourile romantismului ce s-au suprapus peste criticismul pozitivist au dus la publicarea de izvoare, alcătuirea de sinteze și monografii. Editarea surselor s-a îmbinat cu critica istoriografică, discursul devenind mai complex, explicația istorică mai comprehensivă. În 1885 a apărut una din cele mai cuprinzătoare ediții de izvoare privitoare la Bisericele unite din Imperiul habsburgic, cea a lui Nicolaus Nilles. Lui i se datorează publicarea relatării despre sinodul din 1744, păstrată în arhiva Episcopiei romano-catolice a Transilvaniei, pe baza căreia s-a discutat în istoriografie despre amenințarea episcopului Inochentie Klein cu părăsirea Unirii¹⁶. În domeniul documentar, dar și interpretativ, s-a afirmat în această etapă Eudoxiu Hurmuzaki, care a rezervat volumul al II-lea din *Fragmente* unei istorii a Bisericii române din

¹³ Nu îi dă numele; doar atunci când îl cită pe tatăl său spune că a fost venerat de popor ca sfânt sub numele de Nichita sau Nicodim și câteva pasaje mai jos îi dă numele de botez Nicola și satul, Tiurcia. *Ibidem*, p. 186-187.

¹⁴ „Și episcopu i-au zis: «Tu, ursule din munți, ce-ai căutat aicea, vei afla, eu te voi învăța! [Ce turburi creștinii, turma mea?]]». Călugărul au zis: «Macar zici mie ursu, eu nu sânt, dar tu ești rău lup, supt peăle de oae și mînci oile». Și zicându-i vlădica că-i câine spurcat începură oamenii a sudui pe vlădica de suflet, de leage. «Îndărăt de-aci, că aci cu petri te ucidem și te mîncă câinii! Să știi că nu ne scăpi»”. *Ibidem*.

¹⁵ Referindu-se la locul unde a fost dus Visarion presupunea că acesta a fost Roma, invocând amintirea unei cunoștințe de-ale sale. Pentru că acolo plecase și episcopul unit, sugera deci că au avut, într-un fel, un destin comun. Cronicarul scria că pe drumul înspre Roma, la Verona, Visarion se întâlnește cu „*militari horvați*” ce se întorceau din Italia, care, când au aflat cine este l-au sărutat pe el, „*foalele și picioarele lui*”, iar „*tăliani*”, impresionați, au îngenunchat la rândul lor și l-au sărutat. *Ibidem*, p. 187-188.

¹⁶ Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, II, Oeniponte, 1885, p. 562-564.

Ardeal¹⁷. Pentru istoricul bucovinean, acțiunea lui Visarion a ilustrat solidaritatea ortodoxă din zonă, a sârbilor, românilor din Țările Române și a Rusiei, dar, în special, solidaritatea „activă și energică”, cu tentă de autoapărare, de autoprezervare, a sârbilor și românilor ortodocși prigoșiți. Visarion a fost, în opinia lui Hurmuzaki, un agent al mitropolitului Șacabent care l-a trimis în Banat și Transilvania pentru a fragiliza unirea („îndrumându-l pe sub mână să submineze unirea”¹⁸), unul care a reușit să întoarcă la „legea părintească” mulți români¹⁹. A văzut momentul Visarion ca parte dintr-o acțiune antiunire ce s-a prelungit în timp, fiind subiect al discuțiilor dintre diplomația rusă și cea habsburgică, o acțiune care a dus la violențe împotriva uniților, la o propagandă antiunire agresivă²⁰. Viziunea lui Hurmuzaki, atent la consecințele dorinței unora de a reveni la „legea părintească” și anume violențele împotriva preoților uniți alungați din case și biserici, agresați fizic, nu se mai regăsește ulterior în istoriografia ortodoxă, care a prezentat recuperarea teritoriului pierdut de către ortodoxie ca pe o luptă a celor nedreptățiți, în care suferința, jertfa era numai de partea neuniților.

O abordare interesantă a avut în acei ani și George Barițiu, a cărui descendență, fiu de preot unit și nepot de preot ortodox, și experiență, studii la liceul piarist din Cluj, absolvent al seminarului teologic din Blaj și o activitate de mai bine de trei decenii la Brașov, l-au apropiat atât de mediul unit cât și de cel ortodox transilvănean²¹. În sinteza de istorie a Transilvaniei de la finele secolului al XVII-lea, din vremea lui Apafi, până în epoca sa, apărută între 1889-1891, istoricul a dat evenimentului o explicație complexă, luând în considerare contextul politic și religios din Transilvania ca și personalitatea călugărului. Întemeiată pe surse cunoscute precum Bod, Hurmuzaki și Nilles, sau mai puțin exploatate, manuscrisul contelui Mikó, contribuția istoricului constă în interpretare. Întrebarea, neformulată explicit, de fond, pe care și-a întemeiat analiza a fost de ce propaganda iezuită, catolică, difuzată de la începutul secolului nu a avut nici pe departe succesul celei ortodoxe, răspândită timp de câteva săptămâni de un călugăr. Vorbind despre „Certele și dezbinările

¹⁷ Eudoxiu baron de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*. Vol. II. *Istoria Bisericii române din Ardeal*, București, 1900.

¹⁸ *Ibidem*, p. 166.

¹⁹ *Ibidem*, p. 167.

²⁰ „Pretutindenea poporul a luat el însuși inițiativa și, gonind pe preoții uniți, a pus în locul lor preoți greco-orientali, care-și păstrasera credința și care nu numai că și-au luat parochiile nesupărați de nimeni în primire, dar au desfășurat tot odată și un zel fanatic și fără de freu în predicile și în agitațiunile lor contra catolicismului. Unde lucrurile nu puteau să fie puse cu binele la cale, se recurgea la forță”. *Ibidem*, p. 175.

²¹ Ștefan Pascu, „George Bariț. Viața și activitatea sa”, studiu introductiv la *Părți alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani din urmă*, ed. a II-a, vol. I, Brașov, 1993, p. 8-82.

confesionale între români”²² a urmărit, pentru început, cadrul legislativ creat de Curtea veneză pentru neuniți și lupta politică a episcopului Inochentie Micu ce se sfârși cu articolele dietale din 1744. A construit subcapitolul „Sihastrul Visarion”²³ pe comparația dintre propaganda iezuită și cea ortodoxă, cea din urmă dirijată de patriarhul sârb, care a făcut cea mai bună alegere în persoana călugărului Visarion pentru a combate propaganda catolică în Transilvania. Istoricul a căutat să explice eșecul iezuiților, datorat, în opinia lui, discursului lor intelectualizant, axat pe prelegeri de dogmatică și, prin contrast, succesul lui Visarion, care a știut să exploateze faptul că la români, ca și la alte popoare, credința creștină s-a înrădăcinat cu ajutorul ritului. Fanatic, ca și unii dintre iezuiți de altfel, monahul a știut să ajungă la sufletul celor mulți prin manifestările de „pocăință și evlavie exterioară”, dar și datorită faptului că avea cunoștințe teologice, știa multă lume și călătorise pe la locurile sfinte. În consecință, potrivit istoricului, pioșenia și ascetismul, potrivite unui sihastru, amestecate cu deschiderea spre lume pe care i-au dat-o pelerinajele au contribuit la succesul lui. Cuvintele simple dar înspăimântătoare, frazele scurte dar cu impact l-au ajutat să „bage în fiori pe miliardele de oameni”²⁴. Exagerările lui Barițiu, de sorginte romantică, vin să sublinieze impactul discursului călugărului. Îngăduința autorităților, care „l-au lăsat să joace rolul lui așa cum i-a plăcut”, influența sârbilor pe lângă Casa de Habsburg și jurisdicția pe care episcopul de la Karlowitz o extinsese asupra românilor de fapt, chiar dacă nu și de drept, au creat contextul favorabil unei acțiuni de succes. Admirator, ca și predecesorii săi iluminiști, al episcopului Inochentie Micu, a văzut în el o „victimă pentru națiunea sa”²⁵. Episcopul a fost cel sacrificat de autorități și, pornind de la această convingere, a negat vehement posibilitatea ca el să fi susținut tacit mișcarea lui Visarion pentru a se folosi de ea în scop politic, precum reieșea din documentele publicate de Nilles privind sinodul din 1744²⁶. Sugerând că Nilles, catolic fiind, era susceptibil de exagerări, a dat crezare relatării lui Péter Bod, deoarece, scria istoricul, a fost mai aproape în timp de eveniment, și a avut acces la arhivele guberniale; Bod nuanța poziția lui Inochentie Micu: i-a anunțat pe cei prezenți că au de ales între a fi cu adevărat uniți, și atunci se bucură de libertățile și scutirile din diplomele imperiale, și între a fi neuniți²⁷. O discuție deschisă între ceea ce înseamnă a alege între unire și neunire și nu un șantaj religios cu finalitate politică, aceasta era pentru Barițiu

²² George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani din urmă*, p. 410-443.

²³ *Ibidem*, p. 419-423.

²⁴ *Ibidem*, p. 420.

²⁵ *Ibidem*, p. 423.

²⁶ „[...] nici o minciună nu a fost vreodată atât de absurdă sau de îndrăcită, pusă în curs asupra românilor pentru ca să nu fie crezută și una ca aceea, chiar și în Viena”. *Ibidem*, p. 425.

²⁷ *Ibidem*, p. 425-426.

semnificația atitudinii din sinod a episcopului unit. Căutând, în spiritul justițiar al istoriografiei romantice, vinovați pentru situația dificilă în care ajunsese Biserica unită, fragilizată de mișcarea ortodoxă și de plecarea episcopului, i-a identificat în romano-catolici – „episcopul, iezuiții și aristocrații catolici”, care „au lucrat îndată de la început în contra planului Unirii și au continuat pe acea cale până la Iosif II [...]”²⁸. Prin abordarea istorică, care a ținut seama de un complex de factori, capitolele dedicate de Barițiu mișcărilor antiunire rămân interesante în pofida derapajelor vehement anticatolice. Explicarea mișcării lui Visarion în termenii propagandei confesionale concurente, catolice și ortodoxe, este, credem, de luat în considerare într-o nouă abordare a subiectului.

Pe linia restituirilor documentare de la finele secolului al XIX-lea s-a înscris și interogatoriul luat lui Visarion, publicat de George Bogdan-Duică, rămas unul de referință în istoriografie²⁹. Studiul se deschide cu o incursiune istoriografică, ce menționează interesul istoricilor sași și maghiari asupra subiectului (P. Bod, Domokos Teleki, Martin Schmeizel, G. Hermann) și evidențiază opiniile divergente referitoare la acesta. A punctat chestiunile în dispută precum efectele mișcării, nesemnificative în opinia lui Al. Grama, importante, majore, în opinia lui Barițiu, sau întâlnirea dintre Inochentie Micu și Visarion, imposibilă pentru Petru Maior, certă în opinia lui Bogdan-Duică, care susține că episcopul a luat parte la interogatoriu, posibil redactat chiar pe o structură creionată de el³⁰. Reproducerea din colecția Rosenfeld a interogatoriului luat lui Visarion, ce stă în centrul studiului, i-a prilejuit autorului definirea personalității călugărului: „umblat”, cunoscător al Orientului, lipsit de subtilitate în chestiuni dogmatice și de curajul de a recunoaște că a predicat împotriva Unirii, un călugăr „tare în credința sa”, dar nu suficient de instruit pentru a o explica, un orator cu succes la ascultători³¹. Referindu-se la „tovarășii” lui Visarion, traducătorii lui, readuce în discuție problema limbii în care s-a adresat mulțimii, opinând că, de va fi știut puțină română (așa cum susțineau istoricii sași Schmeizel și Hermann, care-l prezentaseră, de altfel, ca pe un învățat cunoscător al limbilor latină, greacă și slavonă), cunoștințele nu ar fi fost suficiente pentru a se face înțeles. Fără translatori, scria Bogdan-Duică, „ar fi trecut prin Ardeal neînțeles, ca un mut”³². În fine, în partea dedicată efectelor, a pus în circulație un alt document preluat din colecția Rosenfeld, un extras al raportului vizitației episcopului

²⁸ *Ibidem*, p. 431.

²⁹ George Bogdan-Duică, *Călugerul Visarion Sarai (1744). Studiu istoric din istoria Transilvaniei*, Caransebeș, 1896.

³⁰ *Ibidem*, p. 8-10.

³¹ *Ibidem*, p. 19.

³² *Ibidem*, p. 20.

Manuel Olsavszki în dieceza de Făgăraș, important pentru trasarea a ceea ce autorul a numit „geografia” succesorilor lui Visarion. Semnificativ, nu atât prin interpretare, cât mai ales pentru informația publicată, studiul lui Bogdan Duică a rămas unul dintre cele mai citate în istoriografia problemei.

Începutul de secol XX și aniversarea a două sute de ani de la unire a prilejuit redactarea în mediul Blajului, de către Augustin Bunea, a monografiei dedicate episcopului unit Inochentie Micu, apărută în 1900. Bunea tratează episodul referitor la Visarion în capitolul „Căderea episcopului Klein și fuga lui la Roma”³³, stabilind, în tradiția istoriografiei iluministe, o relație între plecarea episcopului și defecțiunile de la Unire. Acțiunea lui Visarion s-a produs, în opinia istoricului, în contextul în care reprezentanții celor trei națiuni privilegiate doreau înlăturarea episcopului, incomod prin perseverența cu care a urmărit să-și facă recunoscut programul politic. A oferit deci adversarilor politici ai episcopului un prilej de a-l acuza. Exploatat politic, momentul Visarion s-a integrat unei acțiuni mai ample, coordonate de ierarhia sârbească de la Karlowitz, ce a urmărit să-și extindă influența și asupra românilor transilvăneni. Partea referitoare la Visarion cuprinde una dintre cele mai ample relatări despre călugăr și activitatea lui, îmbinând datele cunoscute până atunci cu altele noi preluate din documentele păstrate în arhiva episcopală. Istoricul explică efectul „de senzație”, cum îi spune, pe care călugărul l-a produs asupra maselor, prin înfățișare, prin intrările regizate, prin zvonurile despre sfințenia sa care s-au răspândit cu repeziciune, dar și prin pasivitatea autorităților, îndeosebi a celor protestante. Visarion nu reuși singur, ci cu complicitatea grecilor, sârbilor și protestanților, într-un cuvânt a necatolicilor, a căror finalitate a fost una ecleziastică, distrugerea Unirii, și prin aceasta una politică, împiedicarea emancipării românilor prin episcopul Klein. De aici, acuzațiile care i s-au adus ierarhului unit că ar fi sprijinit el însuși acțiunea, că ar fi forțat nota pentru a obține împlinirea dezideratelor sale politice. Bunea pune în discuție deci opinia autorităților, a generalului Czernin, locuitorul comandantului trupelor imperiale, exprimată prin raportul trimis Vienei (Consiliului Aulic de Război), a reprezentanților Guberniului, față de modul în care episcopul unit a gestionat criza Unirii. Punctul culminant al acuzațiilor l-a prilejuit sinodul din 1744, care încheie un episod din activitatea ierarhului unit. Nu lipsesc din tonul și din aprecierile istoricului accentele părtinitoare. Este critic la adresa lui Visarion, atunci când scrie că, prin răspunsurile la interogatoriu a dat impresia „unui impostor care se apără cu o viclenie prostă și cu o lașitate și fățărnicie greșoasă”³⁴ și revoltat de imaginea negativă a episcopului creată de unii oficiali care au lăsat să se înțeleagă că este „bărbat răsvrătit”, „trădător de patrie”,

³³ Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ion Inochentiu Klein*, Blaș, 1900, p. 153 sqq.

³⁴ *Ibidem*, p. 158.

„promovător de schismă”, acel om care, în opinia lui, toată viața „lucrase pentru binele bisericii și neamului său”³⁵. În pofida acestei luări de poziție, abordarea lui Bunea este, credem, una dintre cele mai complexe, deoarece a urmărit diverșii factori implicați: vlădicul unit, ierarhia sârbă de la Karlowitz, autoritățile provinciale și a punctat reacția satelor la discursul călugărului. Cheia analizei este cea politică, acțiunile lui Visarion capătă semnificație prin raportare la lupta politică a lui Inochentie Micu.

În ceea ce privește vocea istoricilor ortodocși, ea s-a făcut cunoscută, între altele, prin *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, a lui Ioan Lupaș, sinteză rezultată din cursurile pe care le-a ținut în anii 1905-1909 la Seminarul Andreian din Sibiu. Istoricul s-a referit la Visarion pe scurt, dat fiind probabil și caracterul general al cursului, în capitolul intitulat „Apărătorii credinței străbune”³⁶, sursele principale fiind Péter Bod și Bogdan-Duică. Visarion a fost unul dintre cei care „îi îndemna pe toți să-și apere credința strămoșească”, iar acțiunea sa parte dintr-o luptă ai cărei protagoniști au fost membri ai clerului ortodox sau ex-unit, de exemplu, Nicolae Pop din Balomir. În opinia istoricului, acțiunea lui Visarion a fost un moment sugestiv al unei lupte deschise la începutul veacului al XVIII-lea, în primul rând pentru ecoul pe care l-a avut între credincioși, drumul său de la Dobra la Sibiu fiind „o adevărată cale de triumf”³⁷.

Interesat de istoria Transilvaniei neunite încă cu România, cel ce a făcut din istorie o armă politică, Nicolae Iorga, fusese preocupat încă de la început de secol de „sate și preoți din Ardeal”³⁸. În 1915, în contextul politic tensionat marcat de declanșarea primului război mondial își finalizează *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*. Istoricul angajat în lupta națională recunoștea în prefața cărții subiectivismul abordării, afirmând că a scris despre durerile românilor asupriți, că volumul este „numai sânge și lacrimi”³⁹. În ceea ce privește acțiunile antiunire, a pus accentul pe prezentarea propagandei sârbești ortodoxe în Bihor și Hălmeagiu, și apoi în Transilvania, pe mijloacele și căile de acțiune promovate de episcopii bisericii sârbești pentru a-și extinde influența asupra românilor. Sinoade, circulare în numele împăratului, zvonurile false pe care le-au răspândit între țărani pentru a-i determina să părăsească Unirea, unele cu accente economice (de exemplu, cel potrivit căruia dacă vor fi uniți vor plăti dijmă⁴⁰),

³⁵ *Ibidem*, p. 164-165.

³⁶ Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, ed. îngrijită de Doru Radosav, Cluj-Napoca, 1995, p. 111-116.

³⁷ *Ibidem*, p. 113.

³⁸ Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902.

³⁹ Idem, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1989.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 275.

exprimările denigratoare la adresa preoților uniți⁴¹ au pregătit în opinia istoricului terenul pentru succesul lui Visarion. Pentru istoric, propaganda religioasă avea și o conotație politică, solidaritatea ortodoxă fiind susținută și de Rusia. Iorga a urmărit deci acțiunile pe două planuri: unul la vârf, asupra căruia a și stăruit de fapt, în care jocurile au fost făcute de diplomația și elita ecleziastică sârbă și rusă și altul, de jos, al țăranimii românești, care a proiectat asupra lui Visarion propriile sale nădejdi. Prin urmare, figura călugărului este una comună, ceea ce conta era cum a fost receptat și nu cum era de fapt: „Nu era un Mântuitor, nici un apostol, poate nici un om de treabă, dar țăranii noștri salutau în el viitorul lor omenesc care se apropia”⁴². Deși a intitulat capitolul „Mișcări țărenești ale românilor în numele ortodoxiei”, în prim-planul discursului său s-au aflat elitele. După prezentarea acțiunii lui Visarion, căreia, de altfel, nu i-a acordat decât un paragraf, relatarea evenimentelor este presărată cu aprecieri la adresa lui Inochentie Micu, rechemat în țară deopotrivă de laici, dornici să le apere drepturile, și de cler. Gândindu-se probabil la dezideratul politic al momentului, Iorga a văzut în episcopul unit, datorită luptei pe care a dus-o, un simbol etnic, al poporului român din Transilvania și nu al unei confesiuni: „[...] prigonirea lui era de ajuns ca să se vadă că el nu reprezintă o confesiune, și cea mai comodă, ci un popor, cel mai temut și mai amenințător”⁴³. A legat episodul Visarion de personalitatea episcopului și în ediția a doua a *Istoriei Bisericii Românești*, publicată în 1928-1930, la 20 de ani de la prima apariție, într-un context politic și confesional diferit⁴⁴.

A început capitolul numit „Împrejurări ardeleni de luptă împotriva unirii” constatând că ortodoxia ardelenă a fost încurajată de cea din Țările Române prin tipărituri, preoții hirotoniți peste munți, călugării de la mănăstirile oltene și muntene călători prin Transilvania și a fost susținută deopotrivă de episcopul ortodox al Maramureșului. Întreținută deci prin atare relații cu ortodoxia extracarpatică, mișcarea pentru „ortodoxia părinților, a bunilor și străbunilor” a fost stimulată de neîmplinirea programului politic al episcopului Inochentie Micu și de lupta sa împotriva teologului. Iorga s-a oprit în analiză îndeosebi asupra antecedentelor și a consecințelor efemerei prezențe în Transilvania a lui Visarion, fără a stăruia asupra persoanei sale⁴⁵. Trecu apoi la

⁴¹ „[...] calcă Evanghelia și crucea în picioare, nu postesc și se închină cu fața spre apus [...]”, „[...] este spurcat și locul pe care stau [...]”. *Ibidem*, p. 276.

⁴² *Ibidem*, p. 278.

⁴³ *Ibidem*, p. 280.

⁴⁴ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, ed. a II-a, vol. I-II, București, 1995.

⁴⁵ A preluat informațiile despre Visarion deja cunoscute în istoriografie: trimis de mitropolitul sârb, păzit de ostași grăniceri sârbi, circulă nestingherit dintr-un loc într-altul „[...] vorbind între multe altele cu, și mai ales fără rost, de drumul greu la Ierusalim pe care-l face, la Ierusalimul

contextul mai larg în care se desfășură ceea ce a numit „Răscoala împotriva unirii” definit de lupta sârbilor care și-au extins influența în deceniile trei-patru în Arad și în Bihor, mai activi decât ierarhii ortodocși din Țările Române aduși la ascultare de fanarioți. Mișcarea lui Visarion a fost parte dintr-o acțiune mai amplă, deschisă înainte de trimiterea lui în Transilvania și care continuă după ce fu prins. Defecțiunile de la Unire s-au datorat, în opinia sa, în bună măsură plecării episcopului, rechemat zadarnic de cler să revină în dieceză. Iorga a îmbinat în textul său ideea specifică discursului ortodox, potrivit căreia acțiunile antinuire echivalează cu apărarea credinței strămoșilor, cu interpretarea ce se regăsește în discursul uniților începând de la iluminiști, ce susține că criza Unirii s-a datorat cvasi eșecului politic al lui Inochentie și exilului său roman.

Dacă Iorga se raporta, de dincolo de munți, cu mai puțin patos la subiect, istoricilor transilvăneni le-a fost mai greu să-l analizeze cu detașare. Istoricul care a ilustrat cel mai pregnant punctul de vedere al ortodoxiei ardeleni a fost Silviu Dragomir. Prin *Istoria desrobirei religioase* a dat una dintre cele mai semnificative contribuții sub raport documentar și interpretativ. Dedicând o carte istoriei Unirii și ortodoxiei ardeleni în secolul al XVIII-lea cu scopul relevat chiar de titlu de a surprinde triumful ortodoxiei în urma unei lupte de eliberare, Dragomir a pus în circulație documente inedite și a dat evenimentului o linie interpretativă ce a rămas una de referință în istoriografie. A tratat episodul Visarion în două capitole distincte: „Călugărul Visarion” și „Efectele propagandei lui Visarion”⁴⁶, într-o tonalitate ce dezvăluie partizanatul confesional. Călugărul a fost, în opinia lui, „mântuitorul”, „izbăvitorul” așteptat de românii ardeleni, „învietor al conștiinței poporului”. A fost ceea ce nu a putut să fie episcopul Inochentie Micu, prea preocupat de luptele politice care l-au îndepărtat de popor⁴⁷. Portretul pe care i-l face lui Visarion este al unui om simplu, neștiutor, dar care instinctiv a știut să convingă credincioșii. În afara acestei deschideri laudative, analiza lui Dragomir este interesantă, deoarece a văzut în acțiunea călugărului punctul de pornire decisiv, hotărâtor al contestărilor Unirii care au culminat cu mișcarea lui Sofronie și a analizat pe baza unor documente din Arhiva Consiliului de Război și a celei din Karlowitz poziția Vienei față de relația dintre Visarion și patriarhul Arsenie al IV-lea. Capitolul dedicat efectelor mișcării, în care a exploatat documente inedite din Arhiva Universității săsești, aduce în prim-plan conflictul din Săliște și acțiunile Guberniului de sprijinire a Unirii. Punând în circulație noi documente,

credinței cele sigure și drepte [...]” și spunea că i se arată Maica Domnului. *Ibidem*, II, p. 125-126.

⁴⁶ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 137-150.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 137.

probitatea istoricului se îmbină cu parti-pris-ul ortodoxului, ce critică acțiunile oficialilor din administrația locală și centrală, apreciază drept „brutală” politica slujbașilor Curții vieneze și o condamnă. De altfel, cartea întreagă evidențiază o luptă între cei buni, susținătorii ortodoxiei, și cei răi, susținătorii Unirii.

Dacă Silviu Dragomir a fost un creator de opinie în istoriografia ortodoxă, pentru istoriografia greco-catolică numele de referință este al lui Zenovie Pâclișanu. În sinteza sa de istorie a Bisericii Unite în secolul al XVIII-lea⁴⁸ a explicat succesul celui pe care l-a caracterizat drept „agitator sârb”, pornind de la motivația pe care însuși episcopul Inochentie Micu o lansase în epocă – decepția, dezamăgirea clerului unit ca urmare a neîmplinirii programului revendicativ. În opinia istoricului, nu aceasta ar fi cauza, pentru că mișcarea nu a pornit de la preoți înspre sate ci invers, „s-a iscat în mijlocul satelor”⁴⁹. Succesul, în opinia istoricului, ține de contextul politic, de jertfa politică a lui Klein pentru „binele neamului” ca și de imaginea călugărului, de aspectul de pustnic chinuit de mortificarea trupului, de aura sa sfânt, de faptul că a cunoscut psihologia oamenilor simpli și a reușit prin „șarlatanii” să atragă masele naive și credule⁵⁰. O explicație asemănătoare dădea acțiunii și istoricul Keith Hitchins⁵¹, atent deopotrivă la precedente, la evoluțiile anterioare care au făcut posibil acel recul: faptul că Unirea nu a fost niciodată integrală, atât de cuprinzătoare precum a dorit să creadă Curtea vieneză, că au circulat mereu în Transilvania preoți și cărți religioase din Țările Române, că legăturile cu Mitropolia ortodoxă de la Karlowitz s-au menținut prin episcopii din Banat și Arad, că episcopul Klein însuși a eșuat în a impune la nivel parohial „cu vigoare” Unirea, preocupat de lupta politică. Pe acest fond, Visarion a reușit să impresioneze prin înfățișare și prin limba folosită, stârnind prin predicile sale „șoc și neîncredere”, pentru că, după mărturiile unora, atunci aflaseră pentru prima dată că sunt uniți. Hitchins deplasează explicația dinspre factorul politic sau confesional înspre cel psihologic și spiritual, ajungând să definească

⁴⁸ Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, partea I, 1697-1751, în *Perspective*, München, nr. 65-68, iulie 1994-iunie 1995, partea a II-a, 1752-1783, în *ibidem*, nr. 53-60, iulie 1991-iunie 1993.

⁴⁹ *Ibidem*, I, p. 318.

⁵⁰ Zenovie Pâclișanu a fost una din principalele referințe pentru Octavian Bîrlea, autor, la rândul-i, de sinteză istorică. În subcapitolul intitulat „Apariția călugărului Visarion Sarai (1744)”, presărat cu citate din Petru Maior și Pâclișanu, a stăruit asupra discursului rostit de Visarion prin care considera nule sacramentele administrate de preoții uniți, apreciind că acesta cuprinde locuri comune, specifice propagandei sârbești, difuzate și înaintea lui Visarion. Octavian Bîrlea, *Biserica Română Unită și ecumenismul corifeilor Renașterii culturale*, în *Perspective*, nr. 3-4, ianuarie-iunie 1983, p. 70-71.

⁵¹ Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania. 1700-1868*, vol. I. Introducere și îngrijirea ediției de Pompiliu Teodor. Traducere de Sever Trifu și Codruța Trifu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, p. 5-30.

climatul spiritual al satului românesc, să surprindă gândirea țaranului român. Astfel, defecțiunile de la Unire apar ca o reacție de autoapărare a unor săteni atașați de tradiție care s-au simțit trădați de preoții care au dorit, tot în spiritul doctrinei răsăritene, să elimine superstițiile și folclorul din practicile religioase ale sătenilor. Demersul profesorului Hitchins pune accentul pe deslușirea lumii parohiale sătești, a raporturilor dintre preoți și săteni, dar și pe cunoașterea relațiilor ortodoxie-unire în prima jumătate a secolului ca și condiție a înțelegerii acțiunii lui Visarion.

În istoriografia ortodoxă a ultimelor decenii, un loc aparte îl ocupă profesorul Mircea Păcurariu, autorul sintezei cu rol de manual *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*⁵². Reluă ideea, formulată încă de la începutul secolului al XX-lea de către Ioan Lupaș, devenită una din constantele interpretărilor ortodoxe, potrivit căreia Visarion a fost un deschizător al luptei pentru apărarea ortodoxiei care a reușit să mobilizeze mulțimea și să țină predici cu un „efect uluitor”. Structurat pe relatarea vieții și activității călugărului, discursul este unul descriptiv, expozitiv, lipsit de patos partizan ca și de încercări de explicare a fenomenului. Tonul diferă în lucrarea *Sfinți daco-romani și români*⁵³, fapt explicabil și prin natura acesteia, de „popularizare”, de „zidire sufletească” a credincioșilor⁵⁴. Deși fragmentul este cvasi identic cu cel din manual (diferă doar pe ici pe colo exprimarea), introducerea și concluziile dezvăluie dorința de a transmite un mesaj însuflețitor și aruncă o altă lumină asupra evenimentelor din anul 1744. „Mărturisitor al dreptei credințe”, Visarion le dăduse curaj unor preoți și laici să lupte pentru ortodoxie. A fost deci începătorul unei lupte sângeroase, dramatice, de jertfă până la moarte, asumate de bărbați, femei și „chiar copii” „uciși sau morți în urma suferințelor îndurate, bătuți până la sânge, întemnițați sau alungați din satele lor”⁵⁵. Cititorii sunt astfel înștiințați că se deschise odată cu Visarion Sarai o istorie a persecuțiilor și a patimilor, că prin sacrificiul lui și al altora a supraviețuit Biserica ortodoxă românească. Nu se precizează care au fost dușmanii, cine au fost schingiuitorii, ceea ce interesează este doar jertfa ortodocșilor. Și pentru ca prezentarea figurii lui Visarion să câștige în credibilitate, autorul a apelat la aprecierile a două personalități unite. Episcopul unit Inochentie Micu, recunoscând cât de ascultat, cât de „uluitor” a fost efectul predicilor sale asupra laicilor, și istoricul Samuil Micu, ce reținuse zvonul potrivit căruia călugărul fusese un sfânt. Uniții, iată, vin să contureze profilul de excepție al sihastrului.

⁵² Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a II-a, vol. 2, București, 1994, p. 375-377.

⁵³ Idem, *Sfinți daco-romani și români*, p. 140-143.

⁵⁴ *Ibidem*, „Cuvântul autorului”.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 141.

Ce concluzii s-ar putea desprinde la capătul acestei prezentări? Care ar fi căile unei viitoare abordări a subiectului? Care ar fi necesara măsură între cei care au văzut în Visarion „mântuitorul ortodoxiei” și cei care l-au caracterizat drept „agentul sârbesc”, între cei interesați de o istorie la vârf, evaluând momentul în funcție de politica episcopului Inochentie Micu sau cei atenți doar la propovăduitorii credinței ortodoxe care i-au urmat? A fost Visarion un călugăr sârb care nu știa deloc limba română sau un călugăr sârb de origine română, presupunere pe care o găsim la Mircea Păcurariu, sau un călugăr sârb care știa bine românește, după cum afirma la un moment dat Iorga⁵⁶, și ce relevanță ar avea soluționarea acestei dileme, în afara acurateței științifice? Am văzut că limba în care li s-a adresat laicilor, și anume cea sârbă, a fost considerată de unii istorici importantă pentru mirajul pe care l-a exercitat asupra lor: istoricul Hitchins considera că asemănarea acesteia cu slavona veche, limba liturgică în bisericile românești până către sfârșitul secolului al XVII-lea, a avut un impact deosebit asupra oamenilor simpli, iar Pâclișanu susținuse că vorbele de neînțeles au exercitat o atracție pentru poporul de rând. Ce semnificație ar avea dacă Visarion ar fi de origine română? Ar ilustra faptul că cel ce a deschis lupta pentru apărarea credinței strămoșești nu este un străin, ci provine dintre ai noștri, se integrează în șirul luptătorilor români pentru ortodoxie.

Ajungem de la problema limbii la cea a succesului acțiunii sale sau, dintr-o altă perspectivă, a reculului Unirii. A fost succesul călugărului o problemă de imagine, de psihologie, de talent, a ținut exclusiv de persoana sa? Istoricii, indiferent de nuanța confesională sau de epoca în care au scris, au apreciat că aspectul ascetic, postul, revelațiile i-au fascinat pe mireni, au avut deci un rol considerabil în succesul acțiunii lui Visarion. De va fi fost sincer sau prefăcut în ceea ce a afirmat, de va fi fost spontan în gesturi sau studiat, este o chestiune de interpretare. Am reține ideea lui Nicolae Iorga, potrivit căreia ceea ce a contat a fost imaginea pe care sătenii au proiectat-o asupra lui.

Dacă faptul că a atras mulțimea de partea sa a fost necontestat în istoriografie, întrebarea firească este ce a însemnat în cifre, concret, succesul său imediat, din lunile în care s-a aflat în Transilvania și în ce măsură politica episcopului Klein și decizia sa de a pleca la Roma au determinat sau accentuat defecțiunile de la Unire? Silviu Dragomir aprecia în *Istoria desrobirii* că referirile generale din istoriografie cu privire la impactul acțiunii lui Visarion din timpul prezenței sale în Transilvania îl îndreptățesc să creadă că nu s-au produs atunci conflicte deschise, că „de o luptă pe față nu putea fi încă vorba”⁵⁷. În lipsa unor statistici generale, pentru întreaga dieceză, e dificil de apreciat, în cifre, impactul

⁵⁶ N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, II, p. 126.

⁵⁷ S. Dragomir, *Istoria desrobirii*, I, p. 144.

de moment, iar statisticile din anii următori, 1745-1747, e drept, parțiale, arată un laicat divizat, șovăitor în unele părți, înverșunat în a-și proclama ortodoxia în altele.

Succinta incursiune istoriografică ne ajută, credem, să depășim perspectivele unilaterale și să reconsiderăm acțiunea lui Visarion prin antecedente și prin urmările sale. Este o pistă pe care au urmat-o, de pildă, Hurmuzaki și Iorga, cu referire la aportul sârbilor. În egală măsură, studiul raporturilor dintre unire și ortodoxie în Transilvania primelor patru decenii ale secolului al XVIII-lea contribuie la o mai bună înțelegere a momentului. De asemenea, analiza, din punct de vedere teologic, a relațiilor dintre Biserica catolică și cea ortodoxă în acest veac, a faptului că fiecare s-au considerat singure mântuitoare, explică contextul mai larg al tensiunilor dintre latini și greci⁵⁸.

Scurta prezență a călugărului în Transilvania a lăsat, din câte cunoaștem azi, puține documente, este încă reconstituită pe baza relatării lui Péter Bod și a interogatoriului publicat de Bogdan-Duică, dar efectele acțiunii sale sunt mai bine ilustrate. Anchetele întreprinse în zonele străbătute de Visarion, una amintită încă de S. Micu, alte două publicate de Ioan Lupaș⁵⁹, dezvăluie, chiar dacă în expresii încorsetate de stilul interogator, opinia laicilor despre eveniment, motivațiile atașamentului și ascultării lor față de călugăr. Conscripțiile alcătuite în anul 1747 de oficiali ai comitatelor, în care tensiunile dintre credincioși și preoții uniți au dus la înlăturarea acestora din biserici⁶⁰, arată nu numai eficacitatea cu care s-au aplicat decretul tereziene menite să restabilească ordinea în parohii, dar și o lume amestecată, în care, chiar și după acest moment tensionat, granița dintre unire și neunire nu a fost foarte clar delimitată în mediul sacerdotal, unde găsim în aceeași familie preoți, tată și fiu, unul unit, altul neunit. Reacțiile radicale au venit din partea miren timer. De ce? Este o întrebare pe care și-au pus-o, după cum am văzut, istoricii, iar răspunsul nu poate fi unul singur. Ignoranța celor mulți, neștiința lor creatoare de confuzii și de temeri care au dus la violențe reflectă, cel puțin parțial, calitatea preoților uniți. Să fi fost neștiința sacerdoților cea care a alimentat neștiința miren timer? Interesul elitei unite pentru alcătuirea unui discurs identitar în anii imediat următori acțiunii lui Visarion, eforturile spre deschiderea primelor școli unite, ne îndreptătesc să dăm un răspuns afirmativ la această întrebare. Dar și ideea lansată de profesorul Hitchins, potrivit căreia strădania preoților uniți de

⁵⁸ Ernst Christoph Suttner, *Bisericile Răsăritului și Apusului de-a lungul istoriei bisericești*, Iași, Editura Ars Longa, 1998, p. 100-109.

⁵⁹ Ioan Lupaș, *Donă anchete oficiale în satele din scaunul Sibiului. 1744 și 1745*, Sibiu, 1938.

⁶⁰ Greta-Monica Miron, *Acțiune ortodoxă - acțiune catolică. Efectele mișcării lui Visarion Sarai în Hunedoara, Hațeg, Zarand și Alba*, în *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”*, vol. 50, 2005, nr. 2, p. 1-36.

a introduce conformitatea doctrinară într-o lume atașată de religia tradițională, este relevantă. Ea atrage atenția asupra faptului că preoțimea unită nu a fost una omogenă, ci a cuprins deopotrivă preoți învățați, dornici să-și educe și disciplineze enoriașii, ca și alții, neștiutori și indiferenți.

O altă perspectivă importantă asupra momentului Visarion o dă analiza atitudinii Curții vieneze față de acesta, reacția sa la fragilizarea Unirii în urma discursului pro-ortodox. Strategia de întărire a Unirii gândită la Viena⁶¹, reluarea unor dispoziții anterioare, prin reafirmarea unei legislații ce pare să fi fost uitată sau nerespectată (referitoare, de exemplu, la veniturile preoților uniți), dar și prin elaborarea uneia noi (de exemplu, cea referitoare la introducerea protectorilor Unirii) este semnificativă sub varii aspecte: imaginea pe care centrul de putere și-a făcut-o asupra românilor, uniți și neuniți, asupra elitei ecleziastice unite, relația cu autoritățile locale, modul în care acestea au ascultat și au aplicat dispozițiile imperiale. Analiza politicii ecleziastice a Curții vieneze pentru Transilvania este în măsură să aducă noi lămuriri cu privire la lupta politică a episcopului Inochentie Micu și la criza de putere creată după plecarea sa la Roma și astfel să ne ajute să deslușim în ce măsură lipsa ierarhului, divergențele sale cu vicarul general au polarizat clerul unit și au contribuit la slăbirea Unirii. Deși Inochentie Micu a fost apreciat de istorici, greco-catolici sau nu, drept o jertfă politică a Unirii, cert este că acțiunile lui pentru emanciparea clerului unit nu au fost inutile. Înnobilarea unor preoți uniți sau recunoașterea nobilității/boieronatului pentru alții se leagă de activitatea lui Inochentie Micu din anii 1742-1744. Cererile de înnobilare ale unora dintre preoții uniți din anul 1746 fac referire la perseverența lor în Unire în timpul lui Visarion, la persecuțiile pe care le-au suportat atunci din partea credincioșilor din fidelitate față de Biserica unită și implicit față de Casa domnitoare⁶². Momentul Visarion a devenit deci, la câțiva ani după consumarea lui, unul de referință cel puțin pentru o parte a sacerdoților uniți, invocat pentru a arăta meritele lor pe tărâm spiritual și deci vrednicia de a fi înnobițați.

⁶¹ Vezi, pentru aprecieri legate de strategia de întărire a Unirii, studiul lui Mihai Săsăujan, *Conceptul de Unire bisericească în dezbaterile conferințelor ministeriale din Viena la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 9/II, 2005, p. 63-74.

⁶² Preotul Ion Codre de Drăguș, descendent al unei vechi familii boierești, își motiva în 1746 cererea de confirmare a boieronatului/nobilității făcând referire la serviciile prestate cu fidelitate din vechime, la perseverența sa în unire până la capăt, în timpul tulburărilor și „persecuțiilor” de nepovestit, suferite de uniți: „[...] dignaretur ad antiqua maiorum nostrorum fideliter praestita servitia, mea humillima quoque, meas nempe recentius, toto hoc praesertim turbulentiori tempore innenarrabiles persecutiones, ac fidelem in Sancta Unione usque in finem perseverentiam benigne adiungere ac nostram iam tertio nobilitatem clementer confirmari imperare”. Magyar Országos Levéltár, *B1. Instantiae. 1739-1756*, rola 45657, p. 80.

Revenind la finele acestor câtorva considerații la întrebarea pe care am pus-o în titlu: Visarion – „apărător al credinței strămoșești” sau „agitator sârb”?, considerăm că a fost și una și alta. Prezentând Unirea drept o înnoire, inducând între credincioși ideea că de vor să rămână atașați credinței tradiționale trebuie să renunțe la Unire, a fost un eficient propagator al ortodoxiei și critic al Unirii, s-a erijat în apărătorul legii părinților, a străbunilor celor cărora le-a vorbit. Pe de altă parte, relația sa cu mitropolitul de la Karlowitz, care s-a străduit să-și extindă jurisdicția și în Transilvania, faptul că a fost parte a unei propagande susținute, de durată, sunt de netăgăduit. Termenii aleși pentru a defini acțiunea sau a caracteriza personajul indică accentele care s-au dorit a fi puse asupra uneia sau alteia din fațetele activității sale, în funcție de imaginea despre Visarion pe care au voit unii istorici să o difuzeze. Este evident că avem de-a face cu un discurs contradictoriu. Cel ce pentru unii s-a plasat pe o poziție defensivă dar a deschis calea eliberării religioase, pentru alții a fost ofensiv, incisiv, destabilizator. Datoria istoricului este, credem, de a face să se înțeleagă acest moment din istoria ecleziastică a românilor transilvăneni, uniți și neuniți, într-o abordare echilibrată, nepărtinitoare.

“VERTEIDIGER DES VÄTERLICHEN GLAUBENS“ ODER “SERBISCHER
AGITATOR“? VISARION SARAI IN DER GESCHICHTSSCHREIBUNG
Zusammenfassung

Die Verfasserin analysiert die gegensätzlichen Positionen in der rumänischen Geschichtsschreibung die im Laufe der Zeit immer wieder versucht hat auf eine wesentliche Frage bezüglich den Gründen, Entfaltung und Auswirkungen von Visarion Sarais Bewegung zu antworten. War dieser ein “Verteidiger des väterlichen Glaubens“ oder ein “serbischer Agitator“? Die Studie präsentiert die Interpretierungen der wichtigsten Historiker verschiedener Konfessionen (Reformierte, Katholiken, Orthodoxen und Unierten) Laien, Rumänen und Ausländer (seit dem 18. Jahrhundert bis heute), welche das Phänomen Visarion Sarai analysiert haben sowie dessen Wirkung auf die konfessionelle Lage und Geschichte aus Siebenbürgen gehabt hat. Wir treffen hier, mittels dieses Exkurses in der Geschichtsschreibung, auf eine Plädoarie für eine balancierte Annäherung der noch kontroversierten Momente aus der Geschichte der siebenbürgischen Kirche im 18. Jahrhundert.